

KOSOVSKO-RESAVSKI DIJALEKT

RASPROSTRANJENOST

Kosovsko-resavski dijalekt je smješten na izduženom prostoru od krajnjeg jugozapada do krajnjeg sjeveroistoka Srbije.

Na samom jugu, na sjeverozapadu Kosova i Metohije, uklješten je govorima zetsko-raškog i prizrensko-južnomoravskog dijalekta na potezu od tromeđe Albanije, Crne Gore i Kosova na Prokletijama do tjesnaca između gradova Vučitrna i Kosovske Mitrovice. Od prvoga ga odvajaju masivi Žleba i Mokre Gore, a od drugoga linija koja ide od albanske granice između Đakovice i Dečana (najjužnija tačka ovih govora je selo Ločani, udaljeno oko tri kilometra južno od Dečana) i koja zatim presijeca Metohiju, prelazi preko planine Čičavice i izbija na ušće Laba u Sitnicu. To je, u stvari, područje nekadašnje župe Hvosno.

Na jugozapadu Srbije ovaj dijalekt se prostire na područjima Kopaonika, Podujeva, Kuršumlije i Aleksandrovačke Župe sve do novog suženja između Kraljeva i Stalaća.

Istočno i dalje graniči sa prizrensko-timočkim govorima. Granica ide od ušća Laba u Sitnicu preko Krša, Podujeva, južnih predjela Kuršumlije i rijeke Toplice do Prokuplja. Odatle ona prelazi preko Jastrepca u blizini Ribarske Banje i izlazi na ušće dviju Morava kod Stalaća.

Na zapadu je ta zona kosovsko-resavskog dijalekta u kontaktu s dvama ijekavskim dijalektima, starijim zetsko-raškim na jugu, i novijim istočnohercegovačko-krajiškim na sjeveru. Granica ide od Ibarske Slatine na sjever pored Leposavića, na sredokraći Laška i Raške skreće na zapad, prelazi Ibar i ide sjevernom stranom Novog Pazara do Duge Poljane. Tu ponovo oštro skreće i masivom Golije prolazi zapadnom stranom Ibra do Radočela, zatim presijeca dolinu Studenice negdje kod Savova, i preko Čemerna izbija u Dolinu Zapadne Morave blizu Smaile.

Sjeverno od linije Kraljevo – Stalać, tj. od Zapadne Morave, nalazi se nešto veća teritorija ovog dijalekta srolika izgleda. Na jugu je on u kontaktu sa govorima balkaniziranih prizrensko-timočkih govora. Granica ide od Stalaća visovima Bukovika do Rtnja, zatim linjom Boljevac – Žagubica – Petrovac – Kučevo – Golubac izbija na Dunav, na rumunsku granicu. Na zapadu i sjeverozapadu u susjedstvu je sa novoštokavskim ekavskim govorima šumadijsko-vojvođanskog dijalekta. Ta granica nije stroga, postoje zone prelaznih govora. Ona se uglavnom kreće od Smaile na Zapadnoj Moravi prema istoku i onda zaokreće na sjever, i to od Grošnice preko Gledičkih planina stiže do zapadnih predjela Kragujevca. Tu siječe Kragujevačku Lepenicu tako što ide «od Gledičkih planina zapadno od Trešnjevaka preko Vinjišta i Malih Pčelica, istočno od Šljivovca pa između Čumića i Šenja dalje na sever» (M. Vukićević), i to jugozapadnom stranom Topole i istočnom i sjevernom stranom Aradelovca preko istočnih predjela rijeke Kolubare do Obrenovca. Na sjeveru je ta granica uglavnom oivičena Savom i Dunavom kod Beogarada, odakle ide preko Pančeva na sjeveroistok ka Alibunaru i iznad Vršca izbija na rumunsku granicu.

Ovom dijalektu pripadaju i govori Galipoljskih Srba, Banatske Crne Gore, srpskih naselja u Banatskoj Klisuri (na rumunskoj strani duž Dunava jugoistočno od Bele Crkve), govor «Šokaca» u Rekašu kod Temišvara i govor Čobanca sjeverno od Budima (u blizini Pomaza) u Mađarskoj.

Kosovsko-resavski dijalekt je *jedini* dijalekt srpskog jezika koji je u kontaktu sa *svim* drugim srpskim dijalektima. Sama ta činjenica daje mu poseban status u okviru srpskog dijalekatskog pejzaža. Na njega su dakle snažno uticali i zapadni ijekavski dijalekti i jugoistočni ekavski dijalekti prizrensko-timočke zone, te na sjeveru i novoštokavski ekavski govori. Prodor osobina drugih dijalekata na kosovsko-resavsko područje omogućen je ne samo neposrednim susjedstvom s njima nego, prije svega, migracijama koje su često dovodile govornike susjednih oblasti i pomjerale (i miješale) živalj unutar samog dijalekta.

GLAVNE OSOBINE

FONOLOGIJA

Vokalizam

Inherentni vokalski sistem u govorima sjeverne i središnje zone kosovsko-resavskog dijalekta je petočlan. U nekim govorima južne, kosovsko-metohijske oblasti, pojavljuju se i dvije nove foneme visokog reda (ə i ü), nastale međujezičkim kontaktima. One se javljaju u pozajmljenicama iz turskog jezika. U govorima s nezamije-njenim jatom koegzistiraju po dva (ili tri) vokalska sistema, zavisno od nejednakog refleksa poluglasnika. Nenaglašeni slogovi obično imaju petočlani sistem (npr. u Rekašu), a naglašeni, predakcenatski i postakcenatski slogovi variraju od četiri do sedam jedinica. Tako u govoru Galipoljskih Srba u kratkim predacenatskim slogovima ima samo četiri vokala (u, ə, i, a), u kratkim postakcenatskim slogovima šest (u, ə, i, o, a, e), a u naglašenim slogovima sedam (u, ə, i, o, a, ei, e).

Na cijelom govornom terenu kratki vokali /e/ i /o/ dosta su otvoreni. U nekim regijama (npr. Resavi, Jagodini, sjevernoj Metohiji) zabilježeni su i zatvoreni prednji vokali (nɛ̂'će, kɔ̂'ní / kɔ̂'ní, ɔ̂'vce, skɔ̂'tūrila se, gɔ̂'vðri), a u Jagodini i otvoreno /i/, posebno izvan akcentovanog sloga (jzvãdi'la, alátj'f). U Timoku i Negotinskoj Krajini prisutna je i diftongizacija /e/ i /o/ (šiaês, muôra).

Česte su elizije i «zamjene» vokala (d-ïdem, zãjno < zajedno, matïka, mïknem, dibók < dubok, n izlãzi, etê, evê, enê itd.).

Zamjena jata je ekavska, ali nije dosljedna. U govorima Galipoljskih Srba, Rekaša i Banatske Crne Gore refleksi jata čine posebnu fonemu koja je po svojoj fiziološkoj i akustičkoj prirodi između vokala /e/ i /i/ (zatvoreno /e/). No tamo se pojavljuju i čisti ikavizmi (prïd, ovim itd.).

Ono što karakteriše govore kosovsko-resavskog dijalekta jesu ekavizmi u komparativima (starêji), u DLjd. tipa ženê, po šïme, u

DLjd. zamjenica (mêne, têbe, sêbe) i u nekoliko padeža zamjeničko-pridjevske promjene (ljd. s onêm čovêkem, têm pûtêm, GLmn. od onê brda, DLIjd. ovêma ženãma). Isto je /e/ u odričnim oblicima glagola jesam (nêsam, nêsi, nêsmo, nêste, nêsu), ali je /i/ u nïje. U pojedinim govorima (npr. trsteničkom, levačkom i resavskom) prisutne su i forme sa /i/ (nïsam, nïsi, nïje). I prefiks pre- pojavljuje se mjesto pri- (pretïsne, prevãti), mada ne na cijeloj teritoriji. Govori se [g]dê (katkad gê), a ne [g]đi u većini govora. Forma đê svojstvena je sjeveroistočnim govorima (dolina Velike Morave, slivovi donjeg toka Timoka i Crne Reke, Resava i derdapski kraj).

U određenim pozicijama i leksemama, različito od regija, pojavljuju se i ikavizmi, npr. ïzgrija, docnïje, krupnïje (Levač), dodïjaš (Trstenik), sposobnïji, jeftinïji (Resava). U derdapskoj zoni obični su i oblici starïi, novïja, tim, gï itd. U nekim govorima egzistiraju i forme sikïra, sikïrêce, pored raširenijih sekïra, sekïrêce. Uopšte se može reći to da su ekavizmi u južnim govorima prisutniji nego u sjevernim, u kojima ima dosta paralela sa stanjem u banatskim govorima (npr. griðta, nïsam, ði, sikïra, starïji, ovim ženãma itd.). Slični ikavizmi zabilježeni su i u govorima Galipoljskih Srba, Rekaša i Banatske Crne Gore.

Konsonantizam

Konsonantski sistem ovog dijalekta obilježen je prisustvom afrikate /z/ u inicijalnoj grupi zv- i u nekim drugim pozicijama (zvêzda, zvðno, badza, pensija itd.). U nekim govorima ova fonema je nastala u grupi bz (bãova) u pozajmljenicama iz rumunskog jezika (bûse 'usne') ili u nekim leksemama onomatopejskog značenja (zïpãt 'skakati'). U metohijskim govorima ona je i u pozajmljenicama iz albanskog jezika (zðni, zúnzar).

Većina središnjih i sjevernih govora ne poznaju foneme /h/ i /f/, dok se one čuvaju u nekim govorima Metohije (u Peći) i u Banatu. Umjesto foneme /f/ uglavnom je fonema /v/.

U većini kosovsko-resavskih govora javljaju se analoški /c/, /z/, /s/ u Amn. imenica m. r. (vojnïce, bubrêze, orãse).

U kosovsko-metohijskom poddijalektu uglavnom izostaju afrikate /č/ i /ž/ (*čdveč, dāmija* itd.).

Fonema /j/ je slabog izgovora (često se i gubi, npr. *nemô* < *ne-moj*).

Od drugih konsonantskih osobina važnih za fizionomiju kosovsko-resavskog dijalekta izdvajamo:

- metatezu u grupi *zj* i *sj* (*grôjze, pãjsi*),
- promjenu *ps* > *pc* (*pcũju, tepcija*),
- nestanak /v/ u sufiksu *-stvo* (*rôpsto*),
- čuvanje grupe *cr-* u *crêšna*,
- čuvanje *st* u *đstar*,
- svođenje grupe *vľ* na /ľ/ (*ostãlam*) i
- na mjestu starih grupa *sc* i *šč* uglavnom stoje grupe *kc* i *kč* (*prãkci, gũkćići*).

Prozodija

Većina govora kosovsko-resavskog dijalekta poznaje troakcenatski sistem koji se temelji na dvama alternacijskim principima, na kvantitetskoj i na kvalitetskoj opoziciji. U slogu pod akcentom kvantitetske opozicije imaju fonološku vrijednost, a kvalitetske samo kod dugih akcenata. To znači da postoje tri akcenta: *dva duga* (uzlazni [ˈ] i silazni [ˑ]) i *jedan kratki* (silazni [ˑ]). To dalje znači da je u dijalektu provedeno povlačenje /ˑ/ akcenta sa krajnjeg sloga, čiji je rezultat pojava /ˑ/ na prethodnom dugom slogu, a /ˑ/ na prethodnom kratkom slogu.

Pored ovoga, neki govori su sačuvali neoakt [ˑ], a u nekim se razvio i četveroakcenatski sistem (ˑ, ˑ, ˑ, ˑ), s tim što je u pojedinim areama kratki akcent s tonski neodređenom, uglavnom trojkom realizacijom: a) kao kratki silazni akcent, b) kao kratki uzlazni i c) kao ekspiratorni (l).

Kasni praslovenski i rani srpskohrvatski metatonijski akut sačuvan je u potkopaoničkoj zoni, tj. «na istočnoj, donekle i na jugozapadnoj padini Kopaonika i dalje na istoku i severu, sve do donjeg toka Rasine i do prilaza dolini zapadne Morave» (P. Ivić), odnos-

no na prostorima od Trstenika na sjeveru do Kuršumilije na jugu, «a grubo se na horizontalnoj osi može ograničiti Kopaonikom na zapadu i Velikim Jastrepcom na istoku, ili u širem smislu: Zapadnom Moravom na severu, Ibrom na zapadu, te Rasinom i gronjom Toplicom na istoku» (R. Simić). Na akustičkom planu «ovaj akut se karakteriše uglavnom ravnom, a ponekad čak... i silaznom intonacijom, koja u drugom delu naglo dobija uzlazni karakter, da bi se zatim naglo i prekinula» (P. Radić). On se, dakle, po svojim osobinama nalazi negdje između /ˑ/ i /ˑ/, od /ˑ/ se razlikuje uzlaznim ili ravnim tonom na akcentovanom vokalu, a od /ˑ/ niskim tonom na slogu koji slijedi. U dijelu govora pojavljuje se u svim pozicijama, a u nekim odsustvuje s krajnjeg sloga (npr. *jã, devër, razmësi, nagrãdimo, vodë, jednë* itd. [Brzeća i Brus], *křv, rãdi, ocedimo, ot çelë* itd. [sliv Studenice], *brãnim, kũpim, kãže, mãjstor, sedëlka, zapëvaše* itd. [Trstenik], *brãniš, šëtu, kamëñ, petlic, lisje* itd. [Kuršumlija]; *rãdim, vinõ, grõjze, kljč, junãk* [Aleksandrovačka župa], *mãla, stãra, rãdim klãsje, pãča* [Gornja Toplica] itd.

Neoakt se, dakle, uglavnom pojavljuje na mjestima gdje je inače (ˑ) akcent, s kojim je i izjednačen u većini govora kosovsko-resavskog dijalekta. Dobrim dijelom je takva situacija i u potkopaoničkoj zoni. Međutim, u Župi je on izjednačen sa /ˑ/ akcentom (*bik, skũt, súd, Çër, benzín, pandúr, fitil, stručriãk, amatër, vagonët, dvë ženë, četiri sestrë, udãrijo je nogõm* itd.). Proces uklanjanja neoakta je u toku. U nekim kategorijama on je gotovo završen (npr. kod imenica), a u nekim ne (npr. kod ličnih zamjenica).

Od drugih osobina u distribuciji akcenta koje su zajedničke svim (ili gotovo svim) govorima kosovsko-resavskog dijalekta treba izdvojiti sljedeće:

- dugi silazni akcent pojavljuje se na svim slogovima riječi,
- dugi uzlazni akcent ograničen je uglavnom na penultimu,
- kratkouzlazni akcent po pravilu je isključen sa ultime (*žënila, pòjim* itd.),
- dosljedno čuvanje predakcenatskih dužina (*prodãjëmo*).

U nizu govora postoje razne specifičnosti. Tako je u nekim zonama na sjeveru dijalekta prenošenje akcenta zahvatilo gotovo sve

slučajeve gdje je ranije stajala predakcenatska dužina. U njima se djelimično čuvaju i postakcenatske dužine (osobito u okolini Beograda). Postoje regije (istočna Šumadija sjeverno od Kragujevca, okolina Vršca i drugdje) i sa kanovačkim akcentom (*seštra, jézik, pòtok, komšíluk* itd.).

MORFOLOGIJA

Morfološka struktura govora kosovsko-resavskog dijalekta bogata je fleksijskim interakcijama između imeničke i zamjeničko-pridjevske deklinacije. Krajnji rezultat tih odnosa jeste uspostavljanje različitih sintagmatsko-fleksijskih unifikacija ovih paradigmi. Tako je došlo do uopštavanja zamjeničko-pridjevskog nastavka *-em* u DLJd., odnosno do sinkretizma ovih padeža: a) Ljd. m. i sr. roda: *sas mðem detètem, sa tèm ñegðvem bràtem, tèm čovèkem*, b) Ljd. sr. roda: *u onèm bólničkem odèlu* [Levač] (pored *-em* u smederevsko-vršaćkom poddijalektu postoji i *-im* s istim sinkretizmom: *tím čovèku, po tím břdu*, odnosno *ovèm sínu* pored *ovím sínu* itd.), c) DLjd. ž. roda: *břjo na onè ñegðve dàce*, d) DILmn. ž. roda: *iz ovè sèlà, tèmna kùrvàma, onèma krstonðšema* [Belo Polje].

Druga značajna strukturna osobina je izjednačavanje DLMn. (nastavak *-ma*), na jednoj, a GLmn. na drugoj strani (*po pòla, po šúma, pàsú po brègova*). Isto tako je došlo do sinkretizma DLjd. s Gjd. u imenicama *e*-deklinacije (*po rúkè*). Međutim, u pečkoj kotlini se čuva i stari nastavak *-i* u Gmn. (*kolèni, ústi*). On je osobito čest u govoru Čobanca u Mađarskoj (*na volovi, u vrati, na vrati* itd.), što jasno govori o njegovoj prapostojbini.

Od drugih osobenosti kod imenica izdvajamo: a) nepostojanje sufiksa *-ad* (*buríci, krmíci, telíci, pilíci*) (u banatskim govorima je *-ada: burada*, u metohijskim *jågaci, təcoci*), b) čest sufiks *-če* (*posmíče, ženče, dečákče, kopilče* itd.), c) proširenje *-et-* u nekim imenicama sr. roda (*ðketa, piveta, zřneta, vretenèta*), d) nastavak *-a* u Gmn. u imenica *rúkà, nògà*, e) nastavak *-ama* u DLMn. imenica *bràca, dèca* (*bracàma, decàma*), f) očuvana dualska forma *dvè mèš-*

te, g) oblik *dðbo*, a ne *dòba* i h) imenice *bðles* i *nòc* muškog su roda. U kosovsko-metohijskom poddijalektu priključuju im se i imenice tipa *čas, kòs, křv, sò* i dr., koje u Isg. imaju ukršteni nastavak (od *-ju* i *-om*): *časćom, kòšćom, pàkošćom, glàdom* itd. (up. i *màšćom, s křvlom, sa zòblom* itd. u Čobancu u Mađarskoj). U govorima u susjedstvu istočnohercegovačko-krajiškog i zetsko-raškog dijalekta (npr. u Studenici) pojavljuju se arhaičniji pluralski nastavci *-ma* (*kðrìma, telàdma*), *-am* (*na Livàdam*) i *-ø* (*deset gðdin*).

U sistemu ličnih zamjenica karakteristični su Ljd. zamjenice *ja* (*ide s mðnom*), koji je, dakle, izjednačen sa oblicima *tðbom, sðbom*, DLjd. *mène, tèbe, sèbe*, enklitikčke forme *ni, vi* i *ne, ve* te *ju* u dativu zamjenice *ona* (npr. *mòram da ju kàžem*). U metohijskim govorima zamjenice 1. i 2. lica imaju sinkretizovane GDALjd., a 3. lice ž. roda u GDLjd. proširena su partikulom *-zi*.

Kod drugih zamjenica izdvajaju se: a) oblik *kuj* u značenju 'ko' i 'koji', b) oblici prisvojene zamjenice 3. lica ž. roda *ñòjan, ñòjzin* i sl., c) DLjd. m. i sr. roda zamjeničko-pridjevske deklinacije na *-em* (*ovèm detètu*) i d) DLjd. ž. roda zamjeničko-pridjevske deklinacije na *-e* (*dala ovè devòjke*).

Pored komparativa na *-e(j)i* i *-iji* (uglavnom na sjevernoj teritoriji) čest je i na *-ši* (*cřnši, bèlši, nòvši, stràši, vrùćši*). U metohijskim govorima prisutna je i konstrukcija *po + pozitiv* (*pðvèlik, pð šsko* itd.), koja se prenosi i na druge kategorije riječi (*pð junák, pð ranije, pð te ne vðl'i, nàjsvðje, nàjprvu, nàjtèško* i sl.).

Živa je upotreba i aorista i imperfekta. Prvo lice množine i u jednom i u drugom glagolskom obliku ima nastavak *-[h]mo* (*bèmo, dðdðmo, odðmo*). Najčeše se upotrebljavaju forme 3. lica (*bèu, kopàdaše, nèmàđiju lekari* itd.). Aorist od glagola *otis* 'otići' glasi *otðmo, otðste, otðše*.

U mnogom govorima, pod uticajem balkaniziranih govora, ili/odnosno albanskog i rumunskog jezika, javlja se nepromijenjeno *će* za sva tri lica futura I (*će vidim, će mu kàžemo*). Na sjeveru i istoku uopštava se nastavak *-du* u 3. l. mn. prezenta (*dàdu, gorèdu, držèdu, pletèdu*).

Od drugih formi glagolskih oblika karakteristične su sljedeće: a) infinitiv *is* ('ići', u metohijskim govorima i *dòj, pròj, prevùj*), b)

atematski prezent *jêm, jêš* itd. (u smederevsko-vršačkom poddijalektu: *jedem*), c) prezent *tkêm, tkêš* itd., *kovêm, kovêš* itd., *ôte, nête* (3. lice od glagola *htêt*), d) imperativi *jêđi* i *îžni* (od glagola *uzêt*, koji u prezentu glasi *îžnem*), e) grupa *šč* u oblicima tipa *puščâm, pîščên*, f) radni glagolski pridjev *čâo, čâla*, g) trpni pridjev *žênet*.

Iz kategorije nepromjenljivih riječi izdvajaju se prijedlozi *sas, vrz, uči / oči* (< uoči), prilozi *břgo* 'brzo', *jedama* 'jedanput' te oblici *kâj, ki* ili *kao* u značenju 'kao'. U metohijskim govorima u funkciji prijedloga prisutan je i turcizam *sebet* (*môram sebet nđga*) i albaniizam *šer* (*pogînuše šer žênâ*). Tamo su osobito frekventni prilozi pozajmljeni iz turskog i albanskog (*bâška, čôk-čôk, dalâš, demôk, kôžâ, kâul, kâstil, kîšem, mâsus, pâire, sérbes, zórom, žâbe* itd.).

SINTAKSA

U nekim regijama kosovsko-resavskog dijalekta nominativ je u pozicijama rečeničnog objekta (*bili mnogo radnici, nisu imali troškovi*). Uz forme *mlogo, malo* i sl. pojavljuju se i nominativne i akuzativne konstrukcije umjesto genitivnih (*mlđgo pđso se îma, i îznemo mâlo šđer* [Levač]).

Lokativ se često zamjenjuje oblikom opšteg padeža na cijelom govornom području (*přvi pûk je bîo u Đurince, tâ mđa čêta, đna u Trâvnik, mâlo na lêvu strânu rêka* itd.).

Opšti padež (casus generalis) pojavljuje se i umjesto I i L (*zanîmam se mâlo i s nêki jâganci, sâspemo sa pâljbu, za Obrêna bila* [Levač], *kad su bili u Bêli Pôtok* itd.), a umjesto drugih padeža samo je sporadičan (u dativu se ne pojavljuje). Opšti padež je posebno prisutan u službi Ljd. i Gmn. u zonama uz prizrensko-timočke govore (npr. u Donjoj Mutnici: *pđno sirîne u-čabâr, od-Némci ne-mlđgo bilo strâ* itd.). On je, dakle, u govore kosovsko-resavskog dijalekta prodro pod uticajem balkaniziranih susjednih govora. Lokativne sintagme ovu zonu povezuju sa zetsko-raškim govorima.

Prodor formacija balkanskoslovenske provinijencije prisutan je i u sferi genitivnih i instrumentalnih sintagmi (*iza Kragûjevca, s nêgôvu dđcu*). On je, međutim, ograničenog domašaja.

Adnominalni G ostvaruje se u iskazima s terminima iz profesionalnog govora (*prêšêdnik ôpštine, komandânt sêla, zapalêne môzga* [Paraćinsko Pomoravlje]).

Konstrukcije *za + G* dolaze u vremenskom značenju (za *bîvšu Jugoslâvi ju tô bîlo*), a konstrukcije *po + L* u značnju neke prostorne relacije (*trčê po sêni*).

Čest je dativ u posesivnoj funkciji u središnjoj i južnoj govornoj zoni (*mđem dêde pâr, mđem svêkru ôtac, kûca jednêm čovêku, têm vodenîčaru sîn, prezîva se na nêgôvem dêde îme* [Jagodina]). Živa je konstrukcija *k / ka* u dativu pri označavanju i pravca i cilja kretanja (*pa otîdnu ka Morâve*).

Instrumental s prijedlogom *s / sa / sas* u značenju je sredstva (*ôre s plûgem, sêčê sas nôž*). Karakteristična je konstrukcija *za + I* (za *mrâkêm jêmo* [gornji tok Belice]).

Lična zamjenice 3. lica jednine ima oblik dativa uz prijedloge *kod, oko* i *preko* (*kod nôj su umrêli, dolâzi kod nôjzi, sedê tû oko nôjzi, bâci jâbuku preko nôjzi* [sjeverna Metohija]).

Obično je očuvana distinkcija u priložima *de* i *kud[a]* između kategorije mirovanja i kretanja (*dê si bîla, kûda će*).

U nekim govorima poznata je i pojava udvajanja prijedloga (*ôde do u nîvu, da se uhvâti pogotôvo za u klûse* [Kuršumljia]).

Neki govori poznaju i pripovjedački imperativ (*jâ udrî tudâ, ônda povêdi se bôrba* [Gornja Toplica]).

Uglavnom preovlađuje semantička kongruencija u rodu i broju (*tî dvoïca, dvâ mâli detêta, dvâ sîna su îmrli*).

Pomoćni glagol se pojavljuje ispred *se* u perfektu (*brânio je se, znâlo je se tô prê, ôtac je se začûdio* [Jagodina] itd.).

Partikule *poj-* i *naj-* odvajaju se od komparativa pridjeva i priloga i dolaze ispred pomoćnog glagola (*nâj je bôle tô, pô zad ovô břdo* [Donje Štiplje] itd.).

LEKSIKA

Leksika ovog dijalekta obilježena je turcizmima i germanizmima na cijelom govornom prostoru, albanizmima na jugu, osobito na Kosovu i Metohiji, i romanizmima.

Turcizmi su, svakako, najbrojniji. Oni su ušli u sve sfere i javnog i privatnog života ljudi i ostavili duboke tragove u svim oblastima dijalektalne leksike govora kosovsko-resavskog dijalekta. Prisutni su dakle u okviru različitih vrsta riječi, pa i u frazeologiji (npr. *ne-mam aber, jest ćutek* itd.).

Na drugom mjestu je sloj germanizama. Za ilustraciju navodimo samo riječi sa slovima /b/ i /v/ iz levačkog govora: *bakabūnda, bankrotīrat, bānsek, bās, basīrat, bāčva, berzijānac, berzijānka, bilēt, bīna, bīrcuz, bitānga, blamīrat, blōk, bombārdovat, bōr-mašina, brā-on, brēnovat, brēnovan, brūk, vāga, vāzna, vancāga, vārat, vėkna, vėktovat, vėš, vizīta, vikleri, vīc, vīckas, vlėka / flėka, vđšplav, vrōnce, vrtāl / frtal, vrūštuk / frūštuk*, te sa slovom /š/ iz radimskog (dijasporskog) govora: *šāl, šālce, švalēr / švolēr, švērcer, šmīrgel, šlājfer, šnājder, šnajderāj, šlāg, špājc, špašir, špan[n]cīr, špāra, špekulānt, špīc, šprīc, špitāl, šraf, štāngla, štrīk, štrūdla, ššuster, šusterāj* itd. Od novijih germanizama treba izdvojiti one koje su vezani za zanatstvo, tehniku i moderni život (npr. *anlaser, kurbła, kuršlus, štender, špargla, undulaci ja, fuksa, profesionalac* itd.).

Zatim dolaze albanizmi na jugu, među kojima najveći broj otpada na pastirsku terminologiju (*bardoš* 'pas bijele boje', *barduka* 'krava bijele dlake', *cuba* 'naziv kusaste ženke neke životinje', *kućeša* 'krava crvene dlake', *laroña* 'vo bijele i/ili narandžaste dlake', *litrak* 'djelimično kastrirani vo', *murica* 'naziv krave koja iam mrku dlaku na glavi', *muroña* 'vo mrkonja', *sora* 'ovca crnih pjega na licu', *tarak* 'junac, bik' itd.). Iza toga dolazi ratarska terminologija (*kolomboć* 'kukuruz', *presa* 'ograda voda u brazdi', *pušim* 'dug odmor radnicima u polju' itd.). Tu je, zatim, leksika iz kuće i pokućstva (*gorūžda* 'kutlača', *đūksor* 'srebreni nakit koji se nosi na grudima', *tėše* 'odjeća', *kaftōr* 'ložište' itd.), iz ljudskog roda i nekih osobina, stanja (*maškul* 'muškarac', *binak* 'blizanac', *culak* 'neko bez odjeće, nag', *burni-*

ja 'uljudnost', *žagadur* 'svađalica', *fikan* 'siromah', *fućija* 'snaga, sila', *flama* 'prehlada, kijavica'; *tretit* 'otići daleko') i druge. Po pravilu su albanizmi kod Srba znatno brojniji u naseljima u kojima su oni u manjini nego u kompaktnijim srpskim regionima. U prvima su one često zamijenile domaću riječ. Na drugoj strani, postoji znatan broj riječi koje se upotrebljavaju na cijeloj kosovsko-metohijskoj (i južnosrbijanskoj) zoni paralelno s domaćim riječima (npr. *binak, burnija, pluzga, teše, kulīn* 'krov', *fikan, žagadur, šara* 'testera' itd.).

Romanski uticaj najviše tragova ostavio je u toponimiji (npr. *Tumba, žepa* itd.), ali su mnogi romanizmi ušli i u opštu leksiku (npr. *bešika, baretka, gugla, buturka, porta, burilo, salveta, draperi, kačket, trijer, kostim* itd.). Tu su im se pridružili i rumunizmi (npr. *frula, čot* 'zaobljeni brijeg' itd.). Ovi posljednji više su prisutni u lokalnim sjeveroistočnim govorima smederevsko-vršackog poddijalekta i u Negotinskoj Krajini. Govori u Klisuri i u drugim dijelovima Rumunije imaju, naravno, više rumunizama. Tako su npr. u Radimnji, gdje su oni mnogo rjeđi nego u drugim oblastima dijaspore, zabilježeni *amenda* 'novčana kazna', *ares* 'zatvor', *batoza* 'vršalica', *vama* 'carina', *laba* 'šapa', *orzojka* 'vrsta ječma' i drugi.

Na području kosovsko-resavskih govora česta su muška imena na *-ir* (*Blagomir, Slavomir*), *-s[l]jav* (*Dobrosav, Milosav, Prvoslav, Svetislav*), *-oje/-ije* (*Radoje, Miloje, Stanoje, Radivoje*), *-ica* (*Dobrica, Novica, Jovica, Radoica*), *-ljub* (*Bogolub*) te npr. imena *Milan, Miloš, Đurđe, Života* itd., kao i ženska imena *Anđa, Darinka, Dragija, Danica, Milica, Jovanka, Slobodanka, Spasenija, Stojanka, Stojna, Zorka, Živka* itd.

I u srednjovjekovnoj kosovsko-metohijskoj oblasti onomastikon je bio oko 90% slovenskog porijekla, sa imenima tipa *Blagoje, Bogoslav, Dabiživ, Damjan, Dobromir, Dobroslav, Dragić, Dragojlo, Dragomil, Milovan, Milosav, Miloš, Prelub, Radovan, Radoslav* itd.

RAZVEDENOST

Za razliku od nekih drugih dijalekata srpskog jezika, kosovsko-resavski dijalekt ne pokazuje veliku unutrašnju razvedenost. Razlike između govora toga dijalekata na teritorijama uz albansku granicu i onih uz rumunsku nisu velike. Uzroci tome su dvojaki: a) njegov teren nije ispresijecan velikim prirodnim, teško premostivim preprekama i b) on se eksplozivno širio iz manjeg matičnog središta na široka prostranstva Srbije. Iako mu je kolijevka u kosovsko-metohijskoj oblasti (uglavnom na području nekadašnje župe Hvosno), njeni govori su već odavno, zbog vjekovnih seoba i spoljnih uticaja, prestali biti njegovim pravim predstavnikom. Kopaoničko-župska zona najbolje čuva tipične osobine kosovsko-resavskog dijalekata.

Najvažnije razlike među govorima ovog dijalekata uspostavljene su pod *spoljnim uticajem*. Spoljni uticaj ovdje treba shvatiti trojako: a) uticaji govora drugih dijalekata srpskog jezika s juga, zapada i sjevera (zetsko-raškog, istočnohercegovačko-krajiškog, šumadijsko-vojvođanskog), b) uticaji balkaniziranih srpskih govora s juga i istoka, i c) uticaji stranih jezika, turskog, albanskog i rumunskog. Posebno je snažan uticaj ijekavskih govora tako da granica prema njima nije tako oštra kao prema govorima prizrensko-timočke oblasti. Otuda su prelazni govori na zapadu česti, a na istoku sasvim rijetki.

U srpskoj dijalektologiji postoji nesaglasnost u tome da li iz opisanog prostora ovog dijalekata na sjeveru treba izdvojiti poseban dijalekt, smederevsko-vršački. Osnovni argumet u prilog njegovog izdvajanja i dizanja u rang samosvojnog dijalekata koji stoji uz bok šumadijsko-vojvođanskom i kosovsko-resavskom dijalektu jeste u tome da je on «obeležen kombinacijom starije akcentuacije i šumadijsko-vojvođanske zamene jata, ekavske sa dosta ikavizama» (P. Ivić). Međutim, gledano sa stanovišta genetsko-istorijskog i arealno-sociolingvističkog, te na osnovu rasporeda snopa izoglosa u cjelini, predio tzv. smederevsko-vršačkog dijalekata u stvari je samo poddijalekt kosovsko-resavskog dijalekata budući da su i navedene glavne osobine – starija akcentuacija s prenesenim (˘) akcentom

i ikavizmi – prisutne i na terenima kosovsko-resavskog dijalekata mnogo južnije (npr. u Resavi, Levču itd.). Uz to, smederevsko-vršačka akcentuacija se autonomno razvila na tlu Šumadije i južnog Banata. To vrijedi i za neke ikavizme, a neki su došli najvjerovatnije migracijama. Prema tome, taj teren pripada dosta širokom pojasu srpskih govora s povlačenjem (˘) s ultime koji ide i do dečanske oblasti. Sve bi to, onda, govorilo u prilog shvatanju da zonu smederevsko-vršačkih govora treba smatrati sjevernom zonom kosovsko-resavskog dijalekata jer «neke od odlika toga dijalekata obuhvataju ga u celini, druge delimično, a treće nimalo. Kao da su se neke od kosovsko-resavskih osobina donošenih seobama s juga ukorenile na širem prostoru, dok su druge zahvatile manje» (P. Ivić).

Polazeći od tih činjenica i od osnovnih dvaju kriterijuma u klasifikaciji srpskih govora na dijalekte i njihove manje jedinice, kosovsko-resavski dijalekt možemo razvrstati na *četiri* poddijalekata:

1. smederevsko-vršački (sjeverni),
2. braničevsko-velikomoravski (sjeveroistočni),
3. kopaoničko-župski (središnji) i
4. kosovsko-metohijski (jugozapadni).

Smederevsko-vršački poddijalekt

Smederevsko-vršački poddijalekt kosovsko-resavskog dijalekata smješten je u južnom Banatu, obuhvatajući predjele oko Vršca, Alibunara, Bele Crkve i Kovina, zatim u sjevernoj Srbiji, s krajevima oko Smedereva i Požarevca, u nekim dijelovima istočne Šumadije i na uzanom pojasu uz Dunav oko Beograda. On je, dakle, na sjeveru i istoku u kontaktu sa šumadijsko-vojvođanskim dijalektom, prema kome je teško povući granicu. Ona uglavnom ide sa zapadne strane Kragujevca u blagom luku ka ušću Kolubare u Savu i ka Pančevu, koji su u okviru šumadijsko-vojvođanskog dijalekata, dok izbočina Beograda, oivičena Savom i Dunavom, ima smederevsko-vršačke govore. Od Pančeva granice ide na sjeveroistok ka Alibunaru i iznad Vršca izbija na rumunsku granicu, koja onda naglo skreće na jug do iza Bele Crkve.